

Володимир Косик (Париж, Франція)

Про політичні погляди Івана Франка

Уродженець підкарпатського села Нагуєвичі в добу, коли Галичина була чи не найбільше відсталою провінцією Австро-угорської імперії, І. Франко (1856–1916) замолоду бачив життя дрогибицько-бориславського промислового басейну. Його чутливий інтелект був змалку глибоко вражений тяжким соціальним положенням робітників, але також і селян. Період молодечого романтизму в його початковій творчості короткий. У своїй поезії та й у статтях він дуже рано присвячує багато місця питанням соціальної несправедливості й безпросвітності народу.

Після вступу до Львівського університету (1875) його світоглядний горизонт помітно розширився внаслідок знайомства з творами таких авторів, як Мілл, Ф. Ш. М. Фур'є, Ф. Лассаль, К. А. Сен-Сімон, П. Ж. Прудон, М. Чернишевський та ін. Він зокрема підпадає під вплив М. Драгоманова, що перебував тоді в Швейцарії, і з яким, співпрацюючи в редакції студентського журналу “Друг”, почав листуватися.

У цей час, як про це він сам писав, І. Франко не був соціалістом і не був обізнаний з “науковим соціалізмом” [20: 15], але був прихильником соціалістичного руху, до якого належала більшість його товаришів. Та одна подія спричинила значну зміну в його суспільно-політичному мисленні.

У червні 1877 року заарештовано у Львові польського студента, що їхав із Женеви до Вільна (тоді під Росією). Поліція знайшла в нього два листи М. Драгоманова до І. Франка. На цій підставі І. Франка заарештовано і, незважаючи на його протести й заперечення, обвинувачено не лише в “змові” з соціалістом М. Драгомановим, але і в згодній участі в підпільній організації, що мала ніби бути пов'язана з російським соціалістичним рухом. У дійсності, арешт І. Франка був лише частиною ширшої акції австрійської влади проти членів редакції “Друг” і молодих прихильників соціалістичного руху [3].

Після майже дев'ятимісячного слідчого ув'язнення, під час якого він дуже терпів морально (всі його відцуралися, ніхто не відвідував у тюрмі), письменника засуджено на шість тижнів тюрми у січні 1878 року. Йому було тоді 21 рік. Болюче вражений грубою несправедливістю, він пише в одній зі своїх поезій, що його єдиною провинною було те, що він “бажав для скованих волі, для скривджених кращої долі і рівного права для всіх” [21: т. 15: кн. 1: 31].

Тюрма зробила І. Франка переконаним соціалістом. На початку 1878 року в тюрмі він пише вірш “На зорі соціалістичної пропаганди”, в якому каже: “Наша ціль – людське щастя і воля, верх освіти над віров сліпов, і братерство велике, все-світнє, вольна праця і вольна любов... Це ж остання війна! Це до бою чоловіцтво із звірством стає...” [21: т. 15: кн. 1: 31].

Він постановляє, як це висловлено у поезії “Каменярі”, прокласти разом з друзями дорогу крізь гранітну скалу і боротися за всяких умов, щоб вирівняти шлях для правди і вести народ до волі, щастя, поступу [21: т. 15: кн. 1: 63–65; 21: т. 15: кн. 2: 296].

Від 1877 до 1880 року І. Франко є безперечно під впливом творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Він вірить, що економія відіграє основну роль в житті народу і визнає першість соціальної боротьби над боротьбою за національні права [6: 18; 7: 114].

Після виходу з тюрми, він активно співпрацює з польськими і жидівськими соціалістами Галичини і стає членом міжнародного робітничого комітету у Львові. Під кінець цього ж року з'являється його брошура польською мовою “Катехизм економічного соціалізму”. Зате його популярний підручник “Основи суспільної економії” (українською мовою) не побачив світу, а доля рукопису невідома. У доповненні до тексту підручника І. Франко думав додати зроблений ним переклад 24-го розділу “Капіталу” К. Маркса [6: 14–16].

У 1879–1880 роках І. Франко читав лекції з економії для львівських робітників і перекладав один розділ з праці Ф. Енгельса “Анти-Дюринг”. Також брав участь в опрацюванні брошури польською мовою “Програма галицьких соціалістів”. Насправді цю брошуру польською мовою було спершу названо “Програма польських і руських соціалістів у Східній Галичині” і це мала бути спільна програма польських та українських соціалістів. Але польські соціалісти видали її під назвою “Програма польських соціалістів Східньої Галичини”. Після протестів І. Франка і М. Павлика наклеєно новий заголовок – “Програма галицьких соціалістів”.

Одночасно він пише численні статті про становище робітництва, де критикує капіталізм¹. Він переконаний, що робітники повинні організуватися, творити кооперативи, профспілки.

Але незабаром І. Франко вступає в безпосередній контакт з селянським світом, котрий був у Галичині численнішим від робітничого (робітники творили тоді лише від 6 % до 9 % населення) [4: 468]. У 1880 році він знову провів три місяці в тюрмі, бо влада підозрювала, що він брав участь у селянському заворушенні. І. Франко часто бував на селі, досліджував умови життя селян і переконував, що для українських селян принципи робітничого соціалізму не конче надаються. Він уважає, що пролетаризація села, якої бажають марксиста, шкідлива, бо замість підносити рівень селян, вона лише збільшує їхнє зубожіння. На його думку, краще зберігати й побільшувати малі індивідуальні господарства, які могли б об'єднуватися у спілки. У певний момент він деякий час схилився до соціалістичного федералізму громад, що його проповідував М. Драгоманов².

Починаючи від 1880 року І. Франко все більше віддаляється від марксистського вчення. Співпраця з польськими й жидівськими соціалістами приносить йому розчарування. Розходження виявляються зокрема в національному питанні. Поляки переконані, що соціалізм у Галичині має мати польський характер і служити справі відновлення “історичної” Польщі, до якої входили б також і українські землі [6: 20]. І. Франко відчуває, що соціалістично-марксистський принцип пріоритету соціальної боротьби прямо діє на користь панівних націй. Поволі принцип національної

¹ Статті в польському органі робітничого комітету “Praca” (1880–1881), наприклад: “Робітничє питання”, “Кореспонденція” та ін.

² Ідеї громадського співжиття знаходимо також в романі “Захар Беркут” (1883).

боротьби бере в нього верх над принципом соціальної боротьби, через що зростає в нього переконання про важливість національної свідомості народу.

Якраз 1880 року, немов з метою підкреслити, що український народ, існуванню якого загрожують двоє сусідів – росіяни (москалі) і поляки (ляхи) – повинен у першу чергу боротися за своє національне визволення, І. Франко пише вірш “Не пора”, який пізніше став другим національним гімном. У ньому він висловлює переконання, що час, коли українці служили росіянам і полякам минув, і українці повинні об’єднатися в боротьбі за свободу [21: 85]. У 1885 році він закликає українську інтелігенцію “по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народове самопізнання” [8: 108; 10: 41].

Проте разом із іншими українськими соціалістами, він далі співпрацює з польськими соціалістами в надії, що ті підтримають національні прагнення українців (русинів). Пізніше І. Франко про це писав, що “треба було цілих десять літ часу..., щоб переконати тих руських ідеалістів, що їм звідси для руської справи нема що ждати помочи, і що тільки сіючи на власній ниві можна добитися власного хліба” [2: 18–19].

У 1886–1897 роках І. Франко співпрацював з польськими прогресивними часописами, особливо з такими газетами й журналами як “Kurier Lwowski” і “Przegląd Społeczny”. Його статті з’являються теж у віденській “Die Zeit”, “Вольному слові” та інших виданнях.

У 1886 році у статті “З історії робітничого руху в Австрії”, яка з’явилася в польському журналі “Przegląd Społeczny”, І. Франко вперше висловив критичні погляди щодо марксизму і соціал-демократії.

Він писав, що у “Відні та інших центрах австрійських країв витворилася сильна соціалдемократична організація, що піддержує дуже близькі зносини з соціальною демократією Німеччини і виробила собі програму, основану на доктринах К. Маркса та Ф. Енгельса, в якій, не вважаючи на її мниму свободолюбність у основі, лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більш душ і думок людських. Зріст тої організації в Австрії я вважаю великим нещастям...” [2: 20].

Очевидно, він залишається у своїх поглядах радикальним прихильником націоналізації земель [2: 23] та продовжує боротися за соціальну справедливість і свободу. Але його мучать розчарування. Про цей період життя він пізніше сказав, що по п’ятнадцяти роках “важкої завзятої боротьби”, він опинився розбитий, хворий [13: 71]. Він почав сумніватися і часто себе запитував, чи писання П. Ж. Прудона, Л. Блана, К. Маркса, Ф. Лассалья – не омана і чи народнім масам не робиться по-рожніх обіцянок [16: 144].

Після третього ув’язнення (його заарештовано в серпні 1889 року на час виборів до галицького сейму і випущено в жовтні) І. Франко брав участь у створенні першої української політичної партії – Русько-Української Радикальної Партії, установчий з’їзд якої відбувся у Львові 4–5 жовтня 1890 року. Ця партія відіграватиме важливу роль в українському політичному житті впродовж десятиріч. Після перших вагань під впливом І. Франка вона почала звертати увагу на “піднесення почуття націо-

нальної самосвідомості і солідарності в масах усього русько-українського народа” [25: 43]. Для українських соціалістів і радикалів питання національної свідомості було, якщо не однаковим, то більше важливим як питання соціальної свідомості.

У 1891 році група молодших членів радикальної партії пропонувала внести в партійну програму з’єднання Галичини з Буковиною в автономну українську державну одиницю, що була б самостійною у митному розумінні, і цим радикальна партія повинна була змагати “до самостійності політичної рускої нації, до єї державної організації... без порушення цілоти Австрії” [9: 157]. Полемізуючи з цією програмою, І. Франко закидає, що вона не сперта на потребах селянства і трудових класів, а на “фікції державности” [25: 44]. Але він безсумнівно визнає загальні політичні принципи, що сформульовані з його участю в “Запросинах до передплати” двотижневого офіційного органу партії Народ, в якому він працює. У “Запросинах” сказано: “Ми націоналісти на стілько, що вважаємо конечним для себе працювати в першім ряді для своєї національності, користуючись єї мовою і традиціями історичними, щоби піднести єї до ряду вольних і освічених, цивілізованих народів;

Ми космополіти [тобто інтернаціоналісти. – *В. К.*] на стілько, що вважаємо інтереси національні частиною інтересів усїєї людскости, а метою розвитку всіх поодиноких національностей – добро і гармонійний прогрес усїєї людскости;

Ми вороги націоналізму, на скілько він змагає до ізольовання інтересів якоїсь національності від інтересів та ідеалів усїєї людскости, до протиставлення одних другим;

Ми вороги космополітизму, на скільки він в хибно понятім інтересі людскости заставляє поодиноких людей ба й цілі круги покидати працю для своєї національності через те, що вона мала, вбога та пригноблена, і прилучувитися до іншої, великої, багатой, а нераз прямо й гноблячої національності” [11: 2].

Між 1895 і 1905 роками І. Франко присвятив декілька більших статей питанням соціалізму й марксизму [24]. Не маючи наміру подавати повної аналізи його поглядів і заторкнених питань, постараємося зробити лише загальний огляд його ставлення до деяких аспектів марксизму і до питання про націю.

Цей період критики соціал-демократичних і марксистських концепцій І. Франко започаткував статтею “Ukraina irredenta” (1895), що була викликана появою двох протилежних собі брошур про українське національне питання: “О безвыходности украинского социализма”, яку неназваний автор присвятив другому з’їздові Русько-Української Радикальної Партії, і “Ukraina irredenta” Ю. Бачинського. На цій статті варто зупинитися.

У ній І. Франко стверджує, що керуючись тими самими соціал-демократичними позиціями, обидва автори доходять до діаметрально протилежних висновків. Аналізуючи економічні відносини, автор “Безвыходности...” стверджує, що українська нація не існує і не повинна існувати, тоді як Ю. Бачинський на підставі аналізи тих самих економічних відносин доказує, що Україна не лише існує, але мусить швидше чи пізніше стати самостійною державою. Правда, І. Франко крити-

кує Ю. Бачинського за те, що він “без ніякого майже застереження оперує соціал-демократичними термінами “буржуазія”, “пролетаріат” так, немов би ці соціальні типи в Галичині виступали так часто, як у марксовім Капіталі... [та] викладає “матеріалістичний світогляд”, в якому знаходяться готові форми для вияснення найскладніших явищ історичних... [і згідно з яким] все це залежить від форми продукції, є тільки її витвором” [23].

А на адресу обох авторів, він зауважує: “...така повна і ярка суперечність у здобутках досягнутих при однаковій методі праглі і спільній вихідній точці повинна б у обох авторів зміцнити почуття скромности, збільшити скептичний погляд на ці доктрини і методи, що доводять до таких суперечних здобутків” [23: 134].

Але щодо самої брошури Ю. Бачинського, І. Франко стверджує що вважає її важливою “як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомости, хоч прояв цей і прибраний наразі в доктринерську тогу”.

Він свідомий, що брошура Ю. Бачинського – це перша спроба синтезу того, що “автор відчув як потребу свого розуму і своєї душі”. І. Франко додає: “Може прогрішу ся протії матеріалістичного світогляду, коли скажу, що такі потреби так само як і потреби життя матеріального породжують великі історичні події” [23: 137].

А з хвилиною, коли “буде – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійности України, то справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться” [23: 137].

Не можна не згадати, що українські советські автори спокійно твердили, згідно з вказівками партії (большевицької, тобто російської), що І. Франко виявляв згаданих авторів як “ревізіоністів” марксизму, а Ю. Бачинського виявив як представника “нового націоналістичного напрямку” і він (І. Франко) піддав “нищівній критиці”, відкидаючи його “фальшиву антиісторичну концепцію... про “самостійний” розвиток України в майбутньому, а разом з нею і повторювану на всі лади від П. Куліша до Михайла Грушевського націоналістичну концепцію про “шкідливість” російського впливу на українське духовне життя”.

А далі, що “він [І. Франко] міцно стоїть на матеріалістичних позиціях, стверджуючи, що термін “політична самостійність” не треба відразу розуміти як повний сепаратизм від Росії, як невідкладність створення окремої української держави, – бо І. Франко уважав, – що “політична самостійність можлива і в зв’язку з Росією”, перетворену у федерацію, іншими словами – в Советський Союз [12: 155, 156, 157].

Прекрасний приклад, як “підніжки” (за висловом Т. Шевченка) Москви фальшували суспільно-політичний світогляд І. Франка.

Заки перейти до огляду статей І. Франка про соціалізм і марксизм, зупинимось коротко на його участі в українській політиці.

У 1899 році І. Франко і група молодших виступили з радикальної партії й заснували Українську народно-демократичну партію (26.XII.1899). Відходячи, І. Франко заявив на дев’ятому з’їзді радикальної партії: “Головна хиба в тім, що нарід наш темний, самі хлопці не вміють провадити руху, – треба інтелігенції, рух

мусить опертися на багатших, хлопах, що мають вільні руки, а не на бідних. Ми є не тільки хлопи але й русини; ми мусимо вести не тільки хлопську, але і руську політику” [25: 50].

А в відповіді на лист М. Павлика він додав: “Я не знаю, може Вам дуже еретичною і нерадикальною видається думка, що у нас може бути покривдженим не тільки робітник, не тільки хлоп, не тільки ремісник, але також піп, урядник, учитель, купець, і навіть жандарм. І що в інтересі національним може лежати боротьба против усякої кривди. І що національний розвій може лежати в тім, щоб ми з посеред своєї нації витворювали всі ті стани і верстви, що відповідають певним функціям народного життя і не потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповняти люди чужих народностей нам на шкоду... Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом.

Отеє й була головна причина, що я виступив із радикальної партії і прилучився до тих, що помагали організувати національно-демократичну партію” [25: 50–51].

Ці погляди ніяк не можна віднести до “класового підходу”. Навпаки, І. Франко звертав увагу на національний аспект боротьби, але також на потребу нації обороняти всі класи і прошарки, якщо вони зазнають кривди чи дискримінації, при чому функції різних класів нації в Україні повинні сповняти українці. Цей аспект української політики, на який тоді мало зважали, виглядає нам незвичайно важливим і він свідчить про дальший крок уперед на шляху еволюції світогляду І. Франка й еволюції української політичної думки взагалі.

Нічого дивного, що УНДП, яка стала найсильнішою партією в Галичині, орієнтувалася не на якийсь один клас, а обороняла інтереси всіх українців, до котрого прошарку вони б не належали. У січні 1900 року Народний комітет цієї партії, куди належав теж І. Франко, видав відозву до народу, в якій, між іншим, сказано: “Нашим ідеалом повинна бути незалежна Русь-Україна, в якій би всі частини нації об’єдналися в одну новочасну, культурну державу” [1: 743].

І. Франко не залишився довго членом народно-демократичної партії, він вийшов з неї 1900 року. Цього ж року він висловився на тему української самостійності в статті “Поza межами можливого”.

Ствердивши, що “національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності” та що рушійним чинником у розвитку людства є ідеали (а не лише “потреби жолудка”), І. Франко ставить на перше місце ідеал національної самостійності, на друге – ідеали соціальної рівності й політичної волі. Він дослівно каже, що “ідеал національної самостійности, – [це] ідеал, що не тільки вміщує в собі два попередні ідеали, але [він] один тільки може дати їм поле до повного розвою”.

Він вважає, що нерозуміння цього негативно відобразилося на розвитку української політичної думки й історії українських змагань, бо “не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськiм морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію”.

Не заперечуючи матеріальних, економічних чинників, І. Франко надає першен-

ство ідеалізму, підкреслюючи, що крім економічного життя “не менше, а більше значення має ідеал у сфері суспільного й політичного життя”. “А тут синтезою усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного нічим не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою *нації*. Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими „вселюдськими” фразами покрити своє духове *відчуження від рідної нації*. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для досягнення віщих міжнародних цілей. Але це може статися аж тоді, коли всі *національні* змагання будуть сповнені і коли національні кривди та поневолення відійдуть у сферу історичних споминів” [курсив І. Франка. – В. К.] [17: 145–151]

Висловлені тут думки дуже близькі до примату нації в націоналістичному світогляді, з чим не думав – і не думає! – погодитися російсько-советський світогляд.

І. Франко закінчує свою статтю ствердженням, що навіть коли ідеал української національної самостійності з тогочасної (тодішньої) перспективи “лежить для нас покищо... поза межами можливого”, то “не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього” [17: 151–152].

Інакший національний ідеал знаходили в І. Франка за російсько-советської влади, мовляв, він прийшов до переконання, що ідеал національної самостійності річ нереальна, яка лежить поза межами можливого, та що його національний ідеал, який дійсно з’являється в нього від 1896 року, не має нічого спільного з націоналізмом, бо “...ідея Франка – не “самостійна” буржуазно-поміщицька Україна, а соціалістична “вільна, автономна Україна” в складі вільної федеративної Росії” [12: 169, 177–178].

Таке далеке від правди твердження коментарів не потребує.

Публікуючи статті на тему соціалізму і марксизму, І. Франко хотів ознайомити українського читача з тими ідеалами, які нуртували в Західній Європі, з їхньою історією та еволюцією. Він не шукав якогось синтезу соціалістичних, чи навіть соціальних ідей, які можна б було застосувати в змаганні на українських землях, зокрема в Галичині. Зате, мабуть, передчуваючи небезпеку використання марксистської (тобто соціал-демократичної) доктрини в Україні, він намагався перестерегти своїх співгромадян перед нею.

І. Франко пригадував, що соціалістичні ідеї такі ж давні, як людська думка. “Прокламовані спочатку як філантропія, як постулат християнської любові й справедливості супроти бідних та покривджених, ці ідеї, – писав він, – оформлено останньо у соціалізм¹, який став у XIX ст. філософією найлівішого крила гегеліаців,

¹ Саме слово *соціалізм* виникло в XVIII ст.; його почали вживати, головню, від 1831 року. Слово *соціаліст* ужито вперше 1822 року.

світоглядом цілих поколінь учених, релігією мільйонових мас, робиться могутнім двигачем політичного та соціального розвою, окликом боротьби, для одних найвищим ідеалом, метою поступу, з якої осягненням кінчиться історія, а для інших грізною небезпекою, синонімом перевороту та побіди варварства й нового деспотизму, найбільшим ворогом індивідуальної свободи та загального поступу” [14].

Звичайно прийнято, що соціалізм це – “думка про таку зміну суспільних порядків, яка б, зносячи всякі привілеї, всяке поневолення і всякий визиск, позволяла одиницям і цілим народам якнайкраще розвиватися” [5: 30; 19].

В дійсності, підкреслює І. Франко, “соціалізм як щось одноціле взагалі не існує”, завжди існували “різні соціалістичні теорії від Платона до найновіших часів”, і ці теорії “сильно різнилися і різняться між собою вже хоч би тому, що кожна була будована на інших премісах” [18; 5: 183].

Коли деякі аспекти цих теорій, на думку І. Франка, виглядають слушними, то інших слушними вважати не можна. Наприклад, не можна без застереження прийняти комуністичні теорії про рівність і спільність (тобто, колективізм і удержавлення) [5: 183; 22].

І. Франко не погоджується з думкою марксистів, що історія людства зводиться до історії виробництва та економічних причин. В 1895 році він висловив думку, що також духовні потреби “породжують великі історичні події” [23: 127], а 1900 року пише, що виробництво й створювання економічних дібр є вислідом не лише “потреб жолудка”, але і цілого комплексу “фізичних і духовних потреб людини”, витвором “потреб і ідеалів суспільності” [17: 150].

У 1907 році він пригадає, що “в таких інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краю виростати тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестають бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю” [5: 25].

Цих поглядів не можна зараховувати до матеріалістичних і інтернаціоналістичних.

Доволі рано І. Франко зрозумів, до якої міри небезпечною є марксистська доктрина класової боротьби. 1897 року він писав: “Жорстокі наші часи! Так багато недовір’я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби”.

Він визнає, що до вірних тої релігії він не належав, а залишився прихильником “широлюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів” [5: 14].

У 1899 році, стверджуючи, що “німецький соціал-демократизм, перещеплений на російський ґрунт працями Г. Плеханова, В. Струве, М. Туган-Барановського й інших, здобув собі багато прихильників серед молоді”, І. Франко висловлює тривогу з приводу того, що “на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська

молодь, хоча соціал-демократизм стає ворожо, як проти усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті" [5: 72–73; 15].

У 1903 році І. Франко рішуче відкидає соціал-демократичну (марксистську) візію соціалістичної держави, держави всемогутньої і всевладної. Така держава, на його думку, стала б страшним тягарем для кожної людини, "власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла б щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, не потрібною". Виховання у ній стало б "мертвою духовою муштрою, казенною", воно не мало б на меті виховання свободних людей, а "пожиточних членів держави". Люди жили б "в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою" [22: 112].

Отже, І. Франко передбачив суть марксистського режиму, що його породила більшовицька революція в Росії.

Далі він підкреслює, що "свідоміші українці виступають проти сеї згубної доктрини, як можуть", але боротьба не рівна, бо російська цензура ставиться більше прихильно до соціал-демократичної доктрини, ніж до українського руху. Марксистки видають багато книжок і журналів, "а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом" [15: 73].

Критикуючи українських соціал-демократів, що видали в Петербурзі збірку матеріалів під заголовком "Вільна Україна" (1906), І. Франко, між іншим, закидає їм: "Є ще одна, глибока хиба, що була джерелом їх хитання в самих основних поглядах, – вони не уявили собі гаразд свого національного характеру, не відчували того, що вони наперед українці, а потім соціал-демократи; трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі..." [5: 25].

Висуваючи на перше місце національний чинник, І. Франко вважав, що в такій важливій і широкій справі як українське національне відродження і скріплення нації (поділеної кордонами чужих держав і слабо свідомої) не можна обійтися без якоїсь дози національної ексклюзивності [16: 141].

Письменник був свідком того, як український народ поволі підносився, шукав світла, правди, справедливості, волі, і в тому старався йому допомогти. Але він знав, що шлях буде довгим і важким. У відомій поемі "Мойсей" він порівнює цей шлях до шляху жидівського народу з єгипетської неволі до обіцяної землі. Все ж таки висловленої ще 1883 року віри, що "встане славна мати Україна, щаслива і вільна, від Кубані аж до Сяна-річки одна, нероздільна" [21: т. 15: кн. 1: 87]. Тої віри він не втратив до кінця свого життя.

У 1907–1916 роках І. Франко через недугу не брав участі в політичному житті і майже не втручався в політичні дискусії. Маючи часто власну думку про українських політиків чи політичні партії й організації, він одначе не відходив від принципу змагання за національний ідеал.

Суспільно-політичний світогляд І. Франка, як бачимо, розвивався поступово в контакт з реальними подіями й обставинами його особистого, як теж громадського і національного життя. Визначити межі етапів його еволюції не легко, при чому деякі роки треба вважати переходовими. Після короткого періоду молодечого романтизму (1875–1877), І. Франко захоплюється соціалізмом лівого напрямку з перевагою соціальної боротьби та інтернаціоналізму (1878–1880). Але в наступні роки (1880–1885) письменник поступово відходить від лівого і стає на позиції поміркованого соціалізму та визнає першість національної боротьби. Після періоду поміркованого соціалізму (1886–1890), під час якого І. Франко починає критикувати марксизм, настає період національного радикалізму (1890–1895). Наступний період (1895–1906) – це період засудження марксизму і висунення на перше місце національного ідеалу. Врешті останній період (1907–1916) є продовженням попереднього, але він позначається малою активністю І. Франка з причини недуги.

Цей короткий перегляд еволюції Франкового світогляду закінчимо його власною заміткою про неї, яку він висловив у травні 1913 року: “В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже разнородною роботою, служив різним напрямкам і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також; польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка служити інтересам мого рідного народу та загально-людським поступовим, гуманним ідеям” [21: т. 15: кн. 2: 290].

Література:

1. Велика історія України. – Вінніпег, 1948.
2. Витанович І. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. // Наукові записки УТГІ. – Мюнхен, 1970. – Т. XXI.
3. Дей О. Іван Франко. Життя і діяльність. – К., 1981; Лівчак Б. Іван Франко, перший арешт // Визвольний Шлях. – Лондон, 1980. – Ч. 9; Сріблянський М. Людська і громадська гідність Івана Франка. – Скрентон, 1957.
4. Історія робітничого класу Української РСР. – К., 1967. – Т. 1.
5. Кравців Б. Іван Франко про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966.
6. Левинський Е. Іван Франко як економіст. – Скрентон, 1957.
7. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1898. – Т. IV. – Ч. 11.
8. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. – К., 1928. – Т. 1.
9. Матеріали до ревізії програми руско-радикальної партії // Народ. – Львів, 1881. – Ч. 9.
10. Мороз О. Іван Франко в боротьбі проти буржуазної ідеології. – Львів, 1956.
11. Народ. – Львів, 1881. – Ч. 24 (Додаток).
12. Нечиталюк М. Оружием публициста. – Львов, 1981.
13. Франко І. Вибір з творів / Під ред. К. Кисілевського. – Нью-Йорк, 1956.
14. Франко І. До історії соціалістичного руху // ЛНВ. – 1904. – Ч. 3. Тут і далі цитовано за збіркою: Кравців Б. Іван Франко про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966.
15. Франко І. Народники і марксисты // ЛНВ. – 1899. – Ч. 6.

16. Франко І. На склоні віку // ЛНВ. – Львів, 1900. – Т. XII. – Ч. 2.
17. Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України. Документи і матеріали до історії української політичної думки. – Нью-Йорк, 1964.
18. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // ЛНВ. – 1904. – Ч. 10.
19. Франко І. Соціалізм і соціал-демократизм // ЛНВ. – 1897. – Ч. 6.
20. Франко І. Твори. – К., 1955. – Т. 1.
21. Франко І. Твори. – Нью-Йорк, 1960. – Т. 15. – Ч. 1.
22. Франко І. Що таке поступ? // Поступ. – Коломия, 1903. – Ч. 2.
23. Франко І. *Ukraina irredenta* // Житте і Слово. – Львів, 1895. – Т. IV; цитовано за передруком: Вивід прав України. Документи і матеріали до історії української політичної думки. – Нью-Йорк, 1964.
24. “Україна irredenta” (1895), “Соціалізм і соціал-демократизм (1897)”, “Народники і марксистки” (1899), “Поза межами можливого” (1900). “Що таке поступ?” (1903), “До історії соціалістичного руху” (1904), “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм” (1904), “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906).
25. Химка Ж.-П. Український соціалізм у Галичині // Журнал вищих українознавчих студій. – Торонто, 1979. – Т. 4. – Ч. 2.

Оксана Бунчук (Чернівці)

Погляди Івана Франка на походження держави і права (герменевтичний та компаративістський аспекти)

“А ціла історія людського роду, то властиво історія здруження людей, зливання одиниць і дрібних родин у громади, племена та держави”.

І. Франко

Ще 1990 року збулася споконвічна мрія українців мати власну незалежну державу. Пройшли роки, а Україна і далі переживає складний процес становлення як суверенна, демократична держава. Соціально-економічна, політична та правова кризи, які спостерігаються в українському суспільстві, актуалізують пошук практичного вирішення питання природи і мети держави, дослідження її виникнення та розвитку. Для більшої ґрунтовності у наукових студіях треба враховувати не лише процеси реальної історичної дійсності, але і досвід, нагромаджений на попередніх етапах розвитку теоретичної думки. Без врахування наукових надбань наших попередників, які досліджували окреслені проблеми, сучасні розвідки будуть неповними та фрагментарними.

З найдавніших часів проблемами теорії держави займалися не тільки правники,